

Limburg uit elkaar halen om weer in elkaar te zetten

Op 9 oktober 2013 vond in het Genkse C-Mine de tweede Staten-Generaal van de Limburgse Architectuur plaats. In 2012 was een mogelijke Provinciaal Bouwmeester onderwerp van gesprek, in 2013 was dat 'Stad Limburg', geïnspireerd door de tussenkomst van gouverneur Herman Reynders tijdens de eerste editie.

De tweede Staten-Generaal kaderde binnen de Week van de Architectuur als lange aanloop naar de Dag van de Architectuur (VAi). Genk trad op als tijdelijke hoofdstad van de Architectuur. De officiële inauguratie van de kersverse faculteit Architectuur en Kunst van de Universiteit Hasselt (dinsdag 8 oktober) vormde de aftrap van de week, gevolgd door de Staten-Generaal (Architectuurwijzer, woensdag 9 oktober), een marathon met lokale stakeholderdialoog en internationale expertworkshop (AWB en Ruimte Vlaanderen, donderdag 10 oktober en vrijdag 11 oktober) en een masterclass door de VRP (vrijdag 11 oktober).

Architectuur & Cultuur, doordacht en gedragen

Voor de Staten-Generaal kon **Architectuurwijzer** rekenen op steun van de Vlaamse Minister van Cultuur, de Provincie Limburg, Stad Genk en het C-Mine cultuurcentrum. Voor de Week van de Architectuur kwamen daar nog het VAI, de Universiteit Hasselt, Ruimte Vlaanderen en de VRP bij. Die inbedding is belangrijk want Architectuurwijzer wil als culturele organisatie midden in het werkveld staan. Hiermee toont Architectuurwijzer dat cultuur het fundament en het cement vormt van de hele bovenbouw.

De Staten-Generaal gaf het startschot van Atelier Limburg-Europa. Het is een denktank en tevens een fundamentele benadering van het fenomeen 'ruimte', die een nieuwe kaart van Limburg tekent. Belangrijk is dat Architectuurwijzer de kaart tekent *vanuit* Limburg. De kaart heet Stad Limburg. Stedelijkheid is vandaag belangrijk. Eeuwen lang heeft de fabriek het leven van de stad bepaald. Een blik op het stadsweefsel van Genk maakt dat snel duidelijk. De fabriek (eerst de steenkoolmijnen, later Ford Genk) bepaalde de structuur, het ritme en het leven in de stad. De dominante rol van de fabriek is vandaag verdwenen. De stad zelf is de productieve eenheid geworden. De stad produceert welvaart, gemeenschappen en ook conflicten, net als de fabriek vroeger.

Stad Limburg als mentaal kader voor een gemeenschappelijk initiatief

Stad Limburg vormt het mentale kader voor de zoektocht naar een andere ruimtelijke ontwikkeling. De 44 steden en gemeenten worden beschouwd als één stad/netwerk, waar de samenstellende delen elkaar niet langer beconcurreren maar over de grenzen heen samenwerken. Een stad waar de delen niet met de rug naar elkaar staan, maar in gemeenschap ruimte delen. Stad Limburg belichaamt hiermee het principiële luik van het Strategisch Actieplan voor Limburg in het Kwadraat (SALK), een culturomslag gericht op een economische relance op lange termijn – dixit prof. Herman Daems.

Stad Limburg is ook een oefening in een andere ruimtelijke discipline: een beroepsuitoefening niet gelegitimeerd in Naam van de Architect, maar vanuit een microgeneratief stedelijk project. De indrukwekkende portfolio van de ene of de andere architect kent geen waarde in Stad Limburg, maar wel het gemeenschappelijk initiatief in de vorm van medegebruik, medebeheer en medeontwerp van ruimte. In de avondlezing volgend op de Staten-Generaal getuigde Constantin Petcou van Atelier d'Architecture Autogérée wat een dergelijke nieuwe ruimtelijke praktijk kan inhouden. Stad Limburg sluit zich hierbij aan en

richt de ontwerppraktijk op ruimtelijke urgenties – economische relance, stedelijke dynamiek, landschapsbehoud, landbouwbeleid, erfgoed. Enkel zo kan architectuur een stedelijke katalysator vormen voor de relance in Limburg.

Grensoverschrijdende blik

Externe profilering hangt samen met interne samenhang. Stad Limburg sluit de 44 steden en gemeenten niet op in zichzelf, maar richt de blik juist naar buiten. Ook steden als Maastricht, Luik, Aken en Eindhoven zijn deel van de mentale geografische kaart van elke Limburger. De nieuwe kaart van Limburg overstijgt dan ook de bestuurlijke provinciegrens en wil zich aanpassen aan de dagelijkse beleving en dynamiek in Limburg.

Een aanvulling op het SALK

Gouverneur **Herman Reynders** kaderde tijdens de avondsessie het idee 'Stad Limburg' - zelf spreekt hij in zijn Limburgnota over *de* Stad Limburg - binnen de aangekondigde sluiting van Ford Genk. Stad Limburg biedt een aanvulling op het Strategisch Actieplan voor Limburg in het Kwadraat (SALK). De ruimtelijke impact van het plan op de leefomgeving is bijzonder groot en draait voornamelijk rond projecten - vaak van buitenaf geprojecteerd, maar in ieder geval met een grote ecologische voetafdruk en verkeersbelasting. Anders gezegd: SALK draait rond de ontsluiting van de provincie en haar bedrijventerreinen. Men had mogen verwachten dat SALK in zou spelen op een ruimtelijke relance vanuit de logica van Limburg zelf en dat er gezocht zou worden naar samenwerking en gemeenschapsvorming binnen de 44 gemeenten zelf.

“Wat te doen met de burgemeesters?”

Tijdens de middagsessie besprak **Wim Dries** het thema vanuit zijn ervaring als burgemeester van Genk. De trotse hoofdstad van de Architectuur is ontstaan uit tal van gehuchten, dorpjes en mijnsites. Een multipool pur sang dus. Als een inwoner van Winterslag of Zwartberg naar het centrum gaat zal hij zeggen: “Ik ga naar Genk”. Toch is er een ruimtelijke, economische en menselijke verbondenheid tussen de delen. Maar natuurlijk is zijn belangrijkste bedenking: “Wat te doen met de burgemeesters?” Bij wijze van boutade antwoordt hij zelf: “Waar de logica eindigt, daar begint de politiek!”

Atelier Limburg-Europa beaamt de woorden van Burgemeester Dries. Daar waar de wetenschap geen logische antwoorden meer heeft op urgente uitdagingen, daar kunnen we alleen maar hopen op een open dialoog en kritisch debat. Bruno Latour noemt dat een 'collectief experiment' en zijn collega Michel Callon een 'hybrid forum' (beiden vinden daarvoor inspiratie in het Amerikaanse Pragmatisme van John Dewey). Atelier Limburg-Europa wil een forum zijn voor een kritisch debat over de ruimtelijke toekomst van Limburg. Eigenlijk gaat Architectuurwijzer dus nóg een stapje verder: 'Daar waar de politiek eindigt, komt de cultuur ter hulp'. De cultuur slaat een brug tussen de verlangens van burgers en de belangen van publieke en private actoren en construeert hiertussen een nieuw verhaal.

Drie denktanks bespreken de nieuwe kaart van Limburg

Het belangrijkste deel van de Staten-Generaal bestond uit drie denktanks waarin telkens een groep enthousiaste professionals zich boog over één centraal vraagstuk. Zo kregen ze de kans om zich uit te spreken over de 'nieuwe kaart' van Limburg. De denktanks werden plenair ingeleid door vakbekwame gastsprekers. Zij zetten het vizier van Limburg wijd open. De deelnemers – die zeer uiteenlopende vakgebieden vertegenwoordigden – trokken zich vervolgens terug voor bedenking en discussie.

In de drie denktanks kwamen de volgende vraagstukken aan bod:

1 'Welke schaal voor de ontwikkeling van Stad Limburg en wat zijn de centrale ontwerpuitdagingen?'

Freek Persyn van 51N4E vertrekt van een voorbeeld: "De natuurlijke waterbassins in Arnavutköy - die Istanbul van vers drinkwater voorzien - worden bedreigd door snelle urbanisatie. 51N4E herdacht het bestaande ruimtelijke plan binnen de logica van de lokale geografie. Daardoor hangen stad en landschap weer van elkaar af. De bebouwing is geconcentreerd op de bergrug. Het water uit de stad wordt gezuiverd en herbruikt voor irrigatie. Daarna belandt het in het bekken en kan de stad het opnieuw gebruiken. Elk deel van het 'landschap' is zo vormgegeven dat het nadrukkelijk aanwezig is en leeft. Ongecontroleerde groei wordt voorkomen en het waterbekken beschermd. De rol van architect wordt er één van regisseur van kennis tussen verschillende actoren en sectoren. Hij zet doelbewust aan tot samenwerking." Toegepast op Stad Limburg vraagt Freek Persyn zich af welke problemen mensen samen kunnen brengen om een stad te vormen. Welke waarden bepalen de schaal van die stad? En met SALK in het achterhoofd: gaat het om welvaart? En, is die dan louter economisch?

De zoektocht naar het juiste schaalniveau om de toekomst van Limburg te denken, wordt in **Denktank 1** omgebogen naar de vraag *hoe* de veelbelovende samenwerking te bewerkstelligen. Wat zijn de leidinggevende principes die de relance van Limburg kunnen boosten? Hierbij wordt nogmaals onderstreept dat de geografie van Limburg onvergelijkbaar is met Antwerpen – waar de grootstad zowel de eigen ontwikkeling van de deelgemeenten bepaalt alsook de omliggende gebieden. Een bestuurlijke eenheid in Limburg vormt onvermijdelijk een patchwork, zoals bij politiezones (Hazodi) of een historische synergie (Loonse steden). Tegelijk wordt onderstreept dat Vlaanderen voor Limburg een muur vormt, zowel verticaal als horizontaal. Het Vlaams beleidsniveau projecteert plannen voor Limburg, niet vanuit Limburg. De ontwikkeling in Limburg wordt grotendeels bepaald vanuit de Euregio, minder vanuit de naburige Vlaamse provincies.

Samenwerking en synergie tussen Limburgse gemeenten blijkt vaak geplaagd te worden door concurrentie en competitie. Steden gedragen zich als concurrenten, behalve als het gaat om samenwerking over de natiegrens, bijvoorbeeld met Maastricht (opvallend genoeg blijkt dezelfde logica te gelden in Nederland zelf). Er wordt gepleit om niet te vertrekken vanuit bestuurseenheden, maar vanuit concrete projecten, zoals een fietsnetwerk, cultuurnetwerk of universitair netwerk. De samenwerking wordt zo performant. Het wegwerken van deze concurrentiegedachte is de eerste stap in ambitievorming, om vervolgens de ambitie gezamenlijk te communiceren aan 'Brussel'. Ook de achterstandsgedachte speelt Limburg parten. In dit geval kan Limburg lessen trekken uit het voorbeeld van Rijsel, dat niet eeuwig bleef staren naar Parijs, maar de blik omdraaide naar Kortrijk, Doornik en zelfs over het Kanaal. Connectiviteit is een meerwaarde, maar complementariteit biedt nog meer kansen. Het ruimtelijk structuurplan Vlaanderen (RSV) is opgemaakt vanuit de verstedelijkingsgedachte, met als pervers effect dat elke stad of

gemeente hetzelfde nastreeft. Op die manier heeft het RSV de concurrentie tussen steden en gemeenten opgevoerd. Limburg kan het verschil maken door in te zetten op complementaire relaties en problemen, door kansen en overschotten onderling uit te wisselen. De vraag naar de 'juiste schaal' is hierbij irrelevant. Netwerken, knooppunten en transversale verbanden bieden een antwoord. Denktank 1 besluit dat een nieuwe geografie van Limburg nodig is. Op deze kaart moet 'de lijn rondom de 44 steden en gemeenten een stippellijn worden' want 'Maastricht en Luik zijn de interessantste steden van Limburg én Vlaanderen.'

2 'Wat is de meerwaarde van Stad Limburg? Welk soort economie (kennis-, creatieve-...) is denkbaar?' Erik Rietveld van RAAAF (Rietveld Architecture-Art-Affordances, vroeger bekend als Rietveld Landscape) vertelt gepassioneerd over een aantal interventies betreffende tijdelijk gebruik en de meerwaarde die het genereerde. Het eerste project is hun bijdrage aan de Biënnale van Venetië van 2010: *Vacant.NL*, en de daarop volgende *Dutch Atlas of Vacancy*. Ze gaan daarin nauwgezet te werk; ze inventariseren alle leegstaande gebouwen in Nederland ongeacht typologie en/of functie en beoordelen de potentie van de gebouwen binnen hun context. Zo ontstaat een atlas van mogelijkheden. Voor Bunker 599, deel van de voormalige verdedigingslinie rond Amsterdam en zichtbaar vanaf de A2, beslissen ze tot een radicale ingreep. Door de bunker doormidden te zagen en een wandelpad door het water te maken scheppen ze een publiekstrekker die zijn verhaal letterlijk inzichtelijk maakt. Twee andere projecten, Secret Operation 610 (een mobiele vergaderzaal op een voormalig militair vliegveld) en Industrial Jurassic (opklapbare bruggen over de Maas tussen Oost- en West-Limburg) zijn dan eerder gimmicks, maar vertellen wel veel over de mogelijkheden van een plek en haar onderliggende problemen.

Denktank 2 handelde grotendeels over intergemeentelijke samenwerking (IGS). Economisch is Limburg onvoldoende uitgebouwd (historisch nogal monofunctioneel, zeker qua industrie) en bijgevolg te weinig veerkrachtig om shocks zoals de sluiting van Ford Genk op te vangen. Verstedelijking is het voor de hand liggende antwoord op die impasse, en intergemeentelijke samenwerking is de haast vanzelfsprekende aanpak daartoe. Maar in feite is IGS een meta-aanpak. IGS kan tot stand komen op diverse wijzen: vanuit de bipool Hasselt-Genk, vanuit de provincie, naar analogie met stadsregio's zoals Kortrijk-Rijsel-Doornik, enzovoort. En ook de effecten zijn divers. Zo kan IGS bijvoorbeeld mobiliteitsvraagstukken (zowel intern als gericht op de nabijgelegen economische polen) en het voorzieningenniveau op zich nemen. De potentiële meerwaarde van Limburg, het Limburgse DNA *so to speak*, is vooralsnog onontgonnen. Limburg kan de regio van het 'nieuwe wonen' worden. Dicht bij Brussel en Antwerpen (maar ook bij Eindhoven, Maastricht en Luik) is er nog ruimte om te experimenteren met wonen en met de afstemming van wonen en werken. Daarnaast biedt ook het landschap mogelijkheden, van geothermie tot wijntoerisme. Tot slot schuilt er een bijzondere meerwaarde in de multiculturele aard van Limburg. Over hoe die laatste meerwaarde aan te boren is, boog denktank 3 zich.

3 'Wie bouwt Stad Limburg en welke rol speelt het menselijk kapitaal en de sociologische realiteit hierin?' Ekim Tan van TU Delft/Play the City vraagt zich hardop af of spelen de toekomst van planningsprocessen kan veranderen. Een spel draait namelijk op een beperkte set transparante regels geldig voor iedereen. Steden werken ook zo. Met heel weinig regels kunnen heel complexe processen geregeld worden. Onder andere John Huizinga met zijn *Homo Ludens*, Christopher Alexander en Richard Buckminster Fuller zijn al met dit idee aan de slag geweest. Laatst genoemde had voor zijn paviljoen op EXPO 67 het *World Peace Game* ontwikkeld, dat helaas door de overheid verboden werd wegens te

controversieel. Inmiddels heeft de internationale onderzoeksgroep waar Tan deel van uitmaakt het 'spel' al op verschillende plaatsen en binnen verschillende processen uitprobeerde. Het lijkt erop dat de fysieke ontmoeting, de goede regels en het uitwisselen van rollen de deelnemers vrij maken om hun horizons te verbreden. Planningswerk lijkt een stuk aangenamer, vruchtbaarder en democratischer te worden. Limburg: "Play the Game" - het zou absurd zijn te denken dat je de stad kan *ontwerpen*.

Denktank 3 met **Ekim Tan** stelde de vraag hoe je bepaalde - eventueel maatschappelijk zwakkere - stemmen hoorbaar kan maken in een debat over de stad/de ruimte. Er is bij de diverse deelnemers een wil - onder andere bij de stad Genk -, maar er blijkt een gebrek aan methodiek te zijn. Peter Cabus erkent dat de vraag naar 'hoe burgers engageren' ontbreekt in het T.OP Centraal Limburg (Territoriaal Ontwikkelingsprogramma Centraal Limburg). Hij vermeldt dat elke stad ook meer gebruikers dan inwoners heeft. Vanuit die gedachte ontstaat de nood aan intergemeentelijk samenwerking, want ook inwoners van de omwonende gemeenten *gebruiken* de stad. Voor Ekim Tan gaat *Play the City* over het testen van mogelijke scenario's. Het is geen dwingend spel maar eerder een spel dat nieuwe vragen oproept en geschikt is voor het behandelen van kwesties die de gekende grenzen overschrijden. In die grensoverschrijdende optiek stelt Cabus de vraag naar regelvrije zones. Limburg, met de bijzondere landelijke contexten en de leegstaande hoeses, lijkt daar zeer geschikt voor. Om het spel goed te spelen, zo zegt Tan, is er toch nood aan een zekere houvast, een zekere agenda. Enkel zo zal er een 'common goal' gevonden worden.

Een beeldende vergelijking

Na de denktanks vergeleek **Inge Moors** (gedeputeerde Ruimtelijke Ordening) Limburg met een auto die uit elkaar gehaald moet worden voor reparatie en vervolgens weer ineen gestoken moet worden. Auto-onderdelen zijn samen *of* schroot *of* een auto. Maar Limburg mist wel een economische motor. De vraag is of het aanwezige menselijke kapitaal daar voldoende tegengewicht voor kan bieden; kan het Limburggevoel ruimtelijk vertaald worden? In elk geval zijn vele plattelandsgemeenten samen zeker zo veel waard als één grote stad. Gedeputeerde Inge Moors beaamt hiermee de idee van Stad Limburg – niet omwille van de verstedelijking, maar omwille van de andere kijk op kleine steden en gemeenten.

Meerwaarde genereren

Peter Cabus (secretaris-generaal van Ruimte Vlaanderen, professor Geografie aan KU Leuven) vat de hele middag samen. Limburg herkent zich niet in de Metropool Vlaanderen, maar om mee te tellen op wereldniveau – of zelfs Vlaams niveau – moet er wel densiteit gecreëerd worden. Schaal is daarin een concept om ruimtelijke vraagstukken te structureren, zoals het huidige Territoriaal Ontwikkelingsprogramma voor Centraal Limburg¹ illustreert. Maar hebben we de Ruimtelijke Ordening nog wel nodig? Waarschijnlijk niet in de traditionele zin - in elk geval niet in de zin van planning met verschillende gebiedsafbakeningen in diverse kleurtjes. Rechtszekerheid is er nodig, én meerwaarde evengoed. Peter Cabus situeert die meerwaarde in Limburg bijvoorbeeld in tijdelijk gebruik. Wat er nog nodig is, is intergemeentelijke samenwerking, en dat hoeft geen concurrentie te betekenen voor het provincieniveau. Hij beaamt de woorden van de gedeputeerde: Limburg uit elkaar halen en weer in elkaar zetten! We moeten het spel spelen en meerwaarde genereren.

Limburg als rolmodel

Het standpunt, of de houding, om Limburg opnieuw samen te stellen – als in een *Chop Shop* – maakt deze middag zo interessant en relevant. Want die baseline van *Stad Limburg* is zonder meer toepasbaar op het Europa van vandaag. Kunnen Stadsregio's de Europese Unie redden van een waarschijnlijke (politieke) ondergang? Kan Limburg het rolmodel zijn voor het Europa van de toekomst? Atelier Limburg-Europa formuleert een voorlopig antwoord op die denkoefening. Stad Limburg is een model gebaseerd op het beste wat het oude Europa te bieden heeft: graafschapjes, koninkrijkes, bisdommetjes en republiekjes, losjes georganiseerd binnen grotere rijken, maar dan nu zonder onderlinge twisten en met bijna onbeperkte mogelijkheden voor al de inwoners. De toekomst van Europa ligt – gekeken vanuit Limburg – in de organisatie vanuit de kleine eenheid, vanuit het menselijk kapitaal, waarin samenwerking meerwaarde betekent en geen verlies, en waardoor de gezamenlijke munt op natuurlijke en positieve wijze floreert.

Op de website van Architectuurwijzer kunt u de projectnota *Stad Limburg* downloaden: http://www.Architectuurwijzer.be/bijlagen/2013_stad_limburg.pdf

¹ <http://www.ruimtelijkeordening.be/NL/Beleid/Beleidsontwikkeling/TOPCentraalLimburg>